

JAN MACKŮ

K OTÁZCE POSTAVENÍ INTELIGENCE VE SPOLEČNOSTI

Zájem o otázky společenského postavení a úlohy inteligence v posledních letech neobyčejně vzrostl. Vidíme to v teoretické literatuře.¹ Vzdůstá i počet románů, které se zabývají problematikou života příslušníků inteligence.² Otázky výchovy nových kvalifikovaných kádrů se stávají stále častěji předmětem jednání stranických a státních orgánů, a to jak v zemích socialistického systému, tak i — v jiném směru ovšem — ve státech kapitalistických.³

Zvýšený zájem o otázky inteligence — jako zvláštní společenské vrstvy — vyplývá především z rostoucího významu funkcí, které příslušníci inteligence vykonávají v procesu společenské dělby práce. Význam inteligence se nadto zvýšil i v důsledku všech aspektů současného stavu koexistence dvou společensko-ekonomických systémů, zejména v souvislosti s politikou socialistických zemí dosáhnout a předstihnout nejnadvýspější země kapitalistické. V socialistických státech samotných pak nabývá otázka inteligence nového významu v souvislosti s procesem dovršování socialismu, v SSSR pak v souvislosti s nástupem do rozvinuté výstavby komunismu.

V tomto příspěvku si chci všimnout jen některých stránek postavení inteligence ve společnosti. Zejména těch, které byly v dosavadní literatuře pomíjeny a které se často vyskytují v diskusích na přednáškách o tomto tématu.⁴

I. VÝZNAM INTELIGENCE PRO VÝVOJ SPOLEČNOSTI

Význam inteligence — jako společenské vrstvy — je dán objektivními zákony vývoje společnosti. Vyplývá z funkcí, které vykonávají příslušníci inteligence ve stále složitější struktuře společnosti v důsledku společenské dělby práce.

Vznik inteligence spadá do oné historické etapy vývoje společnosti, kdy v důsledku růstu produktivity práce vznikl nadvýrobek. Tvorbou nadvýrobku byla dána možnost nejen ke vzniku tříd, ale i k vydělení zvláštní skupiny lidí, kteří se mohli věnovat výhradně různým oborům duševní práce. Realizace této možnosti byla vynucena jednak ekonomicky, jednak třídně-politicky. Činnost inteligence (zejména vědecká) se stala na určitém stupni vývoje nezbytnou podmínkou dalšího růstu výrobních sil. Již v otrokářské formaci přispívaly poznatky vědy k rozvoji výrobní činnosti. Tak např. rozvoj geometrie, který vyplynul z požadavku praxe při stavbě zavlažovacích zařízení, umožňoval zkvalitnění těchto prací. V otrokářské a feudální formaci se ovšem využívalo výsledků věd ve výrobě v poměrně malé míře, což vyplývalo mj. z existence velmi levné pracovní síly.

Především byl ovšem vznik inteligence podmíněn zájmem vládnoucích tříd na vytvoření ideologie, která by ospravedlňovala jejich postavení. Tuto funkci plní ta část inteligence, která se vydělila z vládnoucí třídy, nebo která je s ní společensky spjata. (Ve feudální Evropě plnili tuto funkci kněží.)

Význam inteligence rostl s rozvojem výrobních sil, který vynucoval stále složitější strukturu společnosti. To vidíme zejména jasně v kapitalistické formaci, kdy dochází k nebývalému růstu výrobních sil a současně k nebývalému růstu počtu příslušníků inteligence.⁵ Tato skutečnost vedla některé autory k nesprávným závěrům, že inteligence se jako společenská vrstva konstitovala až v kapitalistické formaci.⁶

Tito autoři nepřihlížejí k tomu, že již v otrokářské formaci se vydělila skupina lidí, kteří plnili ty funkce, jež jsou vlastní inteligenci. O pokročilosti tohoto procesu v otrokářském Řecku svědčí to, že zde existovaly mezi příslušníky inteligence již názory, které vyjadřovaly vědomí společenské sounáležitosti této vrstvy a vědomí jejího odlišného postavení od jiných tříd a vrstev této formace. Nejjasnější projev tohoto vědomí nacházíme u Platóna, zejména v jeho Ústavě.

V kapitalistické formaci vzrůstá předně význam dosavadních funkcí inteligence. To se týká kupř. tvorby vědeckých hodnot, funkce veřejně-správní atd. Vznikají však současně i další funkce, které vykonávají příslušníci inteligence. Tak rozmach průmyslové výroby si vynutil vznik technické inteligence. Její význam vyrostl rychle zejména v posledních desetiletích a zatlačil do pozadí význam té části inteligence, která byla spjata s humanitními obory vědními.

Tento proces se odrazil i v názorech jednotlivých částí inteligence. Mnohé práce o „krizi inteligence“ v třicátých letech našeho století měly svůj zdroj mj. také ve ztrátě iluzí o jednostranném významu humanitních věd.⁷ Zde je i jeden z nových podnětů pro teorii odcizení: Někteří současní sociologové a filosofové v kapitalistických zemích vidí hlavní rozpor současné společnosti v tom, že technika vyrobená člověkem je prý člověkem neovladatelná a působí tedy jako samostatná, člověku odcizená síla.⁸

Na druhé straně rozmach techniky a s ním spjatý rostoucí význam technické inteligence vedl (ovšem jen jako jedna z příčin) k nesprávným teoriím technokratickým. V době hospodářské krize v letech 1929—1934 viděli mnozí stoupenci technokratických teorií hlavní prostředek k zamezení krizí z nadvýroby v získání neomezeného vlivu techniků na výrobní proces.⁹

Objektivní význam inteligence pro vývoj společnosti je nepopíratelný. V současné době není možný společenský pokrok bez vědy. Současně klade rozvoj výrobních sil stále větší požadavky i na vzdělání manuálně pracujících. Tím vzrůstá souběžně i význam té části inteligence, jež se zabývá výchovou nových generací, tj. učitelů.

Význam inteligence v nejbližší době bezesporu ještě vzroste. Stojíme na prahu nové průmyslové revoluce v důsledku začínající komplexní automatizace celých výrobních odvětví na podkladě využívání výsledků kybernetiky. Důsledky pro rozvoj vědy a techniky bude mít zajisté i využívání výsledků atomové fyziky v různých oblastech společenské činnosti.

Svůj objektivní význam v současné etapě vývoje společnosti si přirozeně značná část inteligence uvědomuje. V tom je jedna z hlavních příčin vzniku názorů, které vedou část inteli-

gence k přečňování svého postavení, při čemž je podceňován současně význam manuální práce.

Gnoseologicky je vznik těchto názorů vysvětlitelný jednostranným pohledem, při němž je brán zřetel jen na ty funkce inteligence, které si vynutil proces společenské dělby práce a přezírá se místo inteligence v třídní struktuře společnosti.

Tato jednostrannost vede k názorům, které přisuzují inteligenci vedoucí postavení ve společnosti. S nimi bývá obyčejně spojena domněnka o zvláštní funkci inteligence „sjednocovat“ třídně diferencovanou společnost. Tuto funkci označují někteří autoři jako funkci „spiritualisační“.¹⁰

Toto stanovisko je zcela otevřeně vyjádřeno u Masaryka, jehož názory dosud u části naší inteligence přezívají a proto si jich všímáme blíže. Masaryk vychází z názoru, že společnost má být založena na „solidaritě jedinců a dílčích skupin“, která má vystrídat třídní a národnostní boje. Solidarita ovšem předpokládá „konsensus ideový“. Prostředkem k jeho dosažení je — podle Masaryka — jedině „shodný směr práce jednotlivců, vzdělaných i filosoficky, kteří, ač prostorově vzdáleni, přece připravují budoucí konsensus“.¹¹

V doslovu k České otázce Masaryk přímo říká: „Nečekám spásy od žádné strany, ale budeme nepřemožitelní, jestliže ve všech stranách a třídách bude větší počet mužů opravdových a myslících, kteří beze všeho umlouvání a viditelného spojení, každý v kruhu svém pracovat bude za stejným cílem . . .“ Tomuto účelu měla sloužit i Masarykem založená realistická strana, jemu měl sloužit Masarykův realismus, jako filosofický a politický program.¹²

Nelze ovšem nevidět, že tyto názory jsou nevědecké. Přehlízejí (nebo zastírají či zkreslují) třídní rozdělení společnosti. Hlubší rozbor vývoje společnosti nás přesvědčí, že inteligence, která — jak známo — není samostatnou třídou, nemůže mít v třídní společnosti vedoucí postavení. Tím méně může odstranit třídní rozdíly společnosti, které vyplývají z objektivních příčin, nezávislých na přáních a názorech té či oné skupiny společnosti.

Všechny názory o „vedoucí roli inteligence ve společnosti“ (pokud nejsou hlášány s politickým záměrem zastírat třídní boj) jsou více méně „iluzí z povolání“ některých příslušníků inteligence. Jsou obdobou iluzí, které má v určité míře v sobě každá společenská skupina. Připomeňme si alespoň názory části rolnictva (nebo inteligence spjaté s rolnickým hnutím) o tom, že zemědělství je pro společnost nejdůležitějším zaměstnáním, neboť rolník „živí celou společnost“.¹³

Při posuzování společenského postavení inteligence nutno přihlížet předně k jejímu místu v třídní struktuře společnosti. Inteligence není třídně jednotná vrstva, není ani součástí žádné třídy, či mezitřídy. Třídní a politickou diferencovanost inteligence je možno ukázat na postoji naší inteligence v době předmnichovské republiky. Od dr. Kramáře, představitele fašistických tendencí části velkoburžoasie, přes dr. Milana Hodžu, představitele agrární buržoasie, přes Masaryka, ideologa vládní skupiny buržoasie, dr. Soukupa, ideologa pravicové sociální demokracie, až k dr. Šmeralovi, zakladateli KSČ — vidíme zřetelně ideovou a politickou nejednotnost naší inteligence.

Pro postavení inteligence v třídních formacích jsou dále charakteristické veliké společenské rozdíly, a to i pro příslušníky téhož povolání. Připomeňme si např. postavení (příjmy, vážnost atd.) různých „módních lékařů“, jak je popisuje A. Munthev v „Knize o životě a smrti“, a srovnajme s ním postavení vesnických lékařů, jak je patrné z knihy Ivana Hála „Zápisky lékaře“.

Při studiu historie třídního boje v souvislosti s postavením inteligence docházíme k závěru, že každá bojující třída si získává část příslušníků inteligence na svou stranu. Mnozí z nich se stávají přímo ideology této třídy — a to mnohdy bez ohledu na svůj původ. To platí i o proletariátu, který získal na svou stranu v Německu kupř. Marxe a Engelse, v Rusku Lenina, v Číně Mao Ce-tunga atd. Současně si každá bojující třída vytváří svou vlastní inteligenci ze svých řad. To platí i pro proletariát v kapitalistických zemích. Uvádím z naší historie např. Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého atd.

Vzhledem k funkcím, které inteligence ve společnosti koná, je pro každou bojující třídu nesmírně významné získat co největší počet inteligence na svou stranu. Proto také marxistické strany věnovaly a věnují velikou pozornost otázkám získání inteligence.¹⁴

Třídní postoj inteligence v antagonistických formacích, její služebnost vládnoucím třídám a její ideová nepevnost, vedly mnohdy k názorům, které podceňovaly význam inteligence vůbec. To bylo příznačné pro příslušníky dělnických organizací trade-unionistického typu. Tyto organizace sledovaly převážně jen hospodářské zájmy proletariátu, které se v antagonistických formách často střetávaly se zájmy části inteligence. Proto se u příslušníků reformistických organizací a stran projevoval někdy přímo nepřátelský poměr k inteligenci.

Tyto strany neměly v programu vydobytí moci dělnickou třídou a nemusely se proto starat o získání spojenců a tím méně o získání inteligence pro úkoly výstavby socialismu.

Rozpor, který kapitalismus vytvářel mezi prací duševní a fyzickou byl odstraněn socialistickou revolucí. Jeho odraz v myšlení lidí přezívá u části inteligence i u části dělnické třídy. Udržování tohoto přežitku poškozují jak inteligenci, tak dělnickou třídu samotnou.

V protikladném procesu vytváření svazku dělníků s pokrokovou inteligencí (jehož konkrétní formy studuje vědecký komunismus) je ovšem třeba přihlížet jak k postavení inteligence v historicky vzniklé třídní struktuře společnosti, tak i k jejímu významu danému společenskou dělbou práce.

II. K VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH FUNKCÍ INTELIGENCE

V souvislosti s vymezením významu inteligence ve vývoji společnosti je nezbytné rozebrat význam společenských funkcí, které připadají inteligenci ve stále složitější struktuře společnosti. Určení základních funkcí nám pomůže přesněji vymezit též rozsah pojmu inteligence, zejména odlišit příslušníky inteligence od jiných společenských skupin, které se také nepodílejí bezprostředně na produktivní práci.

Většina autorů existujících definic vychází z obecné charakteristiky inteligence jako společenské vrstvy duševně pracujících lidí a k ní připojuje výčet povolání, která inteligence vykonává.¹⁵ Tak např. ve „Stručném filosofickém slovníku“ nacházíme toto vymezení: „Inteligence je společenská vrstva, kterou tvoří duševně pracující osoby. Patří k ní inženýři, technici a techničtí pracovníci, lékaři, právníci, umělci, učitelé a vědecktí pracovníci, velká část zaměstnanců.“

Vymezení pojmu inteligence pomocí funkcí má dále tu přednost, že nám

společenské funkce určují i úkoly, které jednotlivé skupiny inteligence ve společnosti mají.

Vymezením společenských funkcí inteligence se zabývali četní sociologové. U nás tuto otázku zpracoval I. A. Bláha.⁴⁶ Při studiu těchto prací se setkáváme i s funkcemi, které inteligence nikdy neměla a nemohla mít. Při stanovení společenských funkcí volili totiž idealističtí sociologové často subjektivní kritéria a nepřihlíželi k objektivním zákonům společnosti.

Všechny funkce, které vykonávají příslušníci inteligence, vyžaduje převážně duševní práci.⁴⁷ Vztahují se jednak k oblasti společenského vědomí, jednak k oblasti společenského bytí. I při tomto dělení je nutno přihlížet k dialektické souvislosti obou částí společenské skutečnosti.

V oblasti společenského vědomí se výsledky práce inteligence projevují ve všech jeho formách. Podíl práce inteligence na rozvoji jednotlivých forem společenského vědomí je nepopíratelný. Již sám vznik inteligence souvisel totiž s procesem diferenciacie společenského vědomí na jeho relativně samostatné formy.

Oblasti společenského vědomí se týká především funkce tvoření vědeckých, uměleckých a světonázorových hodnot.⁴⁸

Specifický podíl inteligence na vytváření jednotlivých forem společenského vědomí není stejný. Je téměř výlučný při rozvíjení vědy. Naproti tomu např. v umění se velmi výrazně projevoval — vedle podílu inteligence, umělců — též vliv tvůrčí činnosti manuálně pracujících lidí. Svědčí o tom zejména lidové umění, které je obvykle bezprostředně spjato s životními prožitky pracujících, ať již z výrobního procesu (kresby paleolitických lovců atd.), či z jiných stránek lidské života. Ovšem i v umění byly největší hodnoty vytvořeny — mnohdy v přímé souvislosti s podněty umění lidového — uměleckou inteligencí.

Specifický podíl práce inteligence na rozvoji některých forem společenského vědomí se v průběhu vývoje společnosti měnil. Například politická a právní ideologie se zpočátku vyvíjela zcela pod vlivem práce té části inteligence, kterou tvořili ideologové vládnoucích tříd. V kapitalistické formaci, v níž dochází ke vzniku politických stran (vyjadřujících politické zájmy tříd, skupin a vrstev buržoasní společnosti), se v rozvoji politické a právní ideologie začal uplatňovat především vliv těchto stran. Tak v souvislosti s ideologickou formou třídního boje proletariátu se stále výrazněji uplatňuje vliv marxistické strany na rozvoj politické a právní ideologie. A spolu se stranicou inteligencí (k níž v tomto případě počítám nejen právníky-členy strany, ale i profesionální revolucionáře) se na vytváření politické a právní ideologie socialistických států podílejí i dělníci — volení funkcionáři strany.

Složitější otázkou je ovšem vymezení vlivu práce inteligence v oblasti společenského bytí. Zde se uplatňují — v důsledku dialektického vztahu společenského bytí a vědomí — ve zpětném působení především výsledky činnosti inteligence ve funkci, o níž jsme se již zmínili, totiž výsledky tvorby hodnot vědeckých, uměleckých a světonázorových. Zprostředkovaně se v oblasti společenského bytí uplatňuje činnost té části inteligence, která plní funkci šíření hodnot vědeckých, uměleckých (reprodukční umělci) a světonázorových (žurnalisté, straničtí propagandisté atd.). Velký vliv v tomto směru mají zejména učitelé, kteří předávají získané hodnoty dalším generacím. Ti ovlivňují rozvoj nejdůležitější složky pracovních sil — člověka.

Inteligence některými druhy své činnosti různým způsobem ovlivňuje vývoj materiálních podmínek života společnosti. Tak např. vliv na změny geografického prostředí, v němž žije určitá část společnosti, má práce geologů (objevy surovin), geometrů (meliorace půdy) atd. Demografické podmínky života společnosti ovlivňuje zejména práce lékařů.

Přímo s výrobním procesem je nejužěji spjata činnost té části technické inteligence, která pracuje v průmyslových závodech a v zemědělství (agronomové, zootechnici atd.). Část technické inteligence se zúčastňuje přímo produktivní práce.

Činnost těchto částí inteligence označují jako plnění funkce aplikace vědeckých hodnot. Tato funkce nebyla — pokud je mi známo — v literatuře nikdy uváděna. Namnoze byla přiřazována k funkci šíření vědeckých hodnot. Její osamostatnění odpovídá též klasifikaci věd, jak se o ni pokusil Kedrov, který píše: „Mezi přírodovědou jako celkem a společenskými vědami jsou technické vědy, které zkoumají praktické využití zákonů anorganické přírody člověkem ve společenské výrobě. Sem patří také zemědělské a lékařské vědy, které využívají zákonů anorganické a organické přírody pro praktické cíle.“⁴⁹ Využívání zákonů anorganické a organické přírody pro společenskou praxi je základem pro funkci aplikace vědeckých hodnot.

Uvedené funkce tvorba vědeckých, uměleckých a světonázorových hodnot, jejich šíření a aplikace zřetelně odlišují inteligenci od ostatních skupin společnosti.²⁰ Jími se inteligence odlišuje nejen od některých skupin manuálních pracovníků, kteří mají obdobné společenské postavení, jako příslušníci inteligence (obchodníci, řemeslníci atd.), ale i od těch společenských skupin, které také byly v důsledku společenské dělby práce odděleny od produktivní činnosti (např. úřednictvo atd.).

K inteligenci bývá tradičně počítána i ta část duševních pracovníků, kteří plní funkce organizačně-výrobní a veřejně-správní.

Tyto funkce nevykonávali a nevykonávají však jen příslušníci inteligence. Tak funkci organizačně-výrobní (ředitelé závodů, statků atd.) vykonávali v předmonopolistickém stadiu kapitalismu přímo příslušníci buržoazie — vlastníci závodů. Teprve v monopolistickém stadiu kapitalismu se tato funkce (která nabyla nesmírného významu v důsledku rozmachu techniky) stala funkcí vykonávanou převážně technickými a administrativními úředníky. V socialistických státech se na výkonu této funkce podílejí vedle inteligence i příslušníci dělnické třídy (závodní rady) a družstevního rolnictva (představenstva JZD). Také podíl práce inteligence na výkonu funkce veřejně správní (státní administrativa atd.) v socialistických zemích klesá úměrně s rozvojem socialistické demokracie. Tak v SSSR se v sovětech, u nás pak v národních výborech na výkonu této funkce vedle úředníků podílejí ve stále větší míře přímo manuálně pracující, a to jak v orgánech těchto institucí, tak zejména v komisích.

Na základě uvedeného výčtu základních funkcí, které příslušníci inteligence ve společnosti vykonávají, můžeme blíže vymezit rozsah pojmu inteligence takto: Inteligence je samostatná společenská vrstva převážně duševně pracujících lidí, jejichž příslušníci vykonávají na základě společenské dělby práce tyto základní funkce: vytvářejí vědecké, umělecké a světonázorové hodnoty, šíří a aplikují tyto hodnoty, podí-

lejí se na činnosti hospodářsko-organizační a veřejně-správní.

Různé společenské funkce, které si dělba práce vyžádala, vedly ke vzniku různých povolání. Při jejich studiu se můžeme opřít o statistický materiál. Z počtu příslušníků jednotlivých povolání můžeme usuzovat na společenskou potřebu jednotlivých povolání a v důsledku toho i na stupeň rozvoje společenské dělby práce v jednotlivých zemích a v různých společenských formacích. Z počtu příslušníků jednotlivých povolání nelze ovšem přímo usuzovat na společenský význam těchto povolání. Tak např. z nižšího počtu vědeckých pracovníků ve srovnání s počtem důstojníků nelze vyvozovat menší význam vědecké práce pro pokrok společnosti.

Z různých statistických přehledů se dá většinou velmi těžko zjistit počet příslušníků inteligence. Uvádím sovětskou statistiku, která (pokud vím, jako jediná) rozvádí souhrnně počty jednotlivých kategorií inteligence, podle sčítání z ledna roku 1937²¹ (počet je uváděn v tisících osob):

1. Vedoucí podniků, úřadů, továrních oddělení, sovchozů, kolchozů	1751
2. Inženýři a architekti (bez vedoucích podniků a továrních oddělení)	250
3. Střední technický personál (technici, stavbyvedoucí, lesníci, přednostové železničních stanic)	810
4. Agronomové	80
5. Jiný agrotechnický personál (zeměměřiči, organizátoři zemědělství, agrotechnici, zootechnici)	96
6. Vědeckí pracovníci (vysokoškolští učitelé atd.)	80
7. Učitelé	969
8. Kulturně-osvětoví pracovníci (novináři, knihovníci atd.)	297
9. Umělci	159
10. Lékaři	132
11. Střední lékařský personál (pomocníci lékaře, porodní asistentky, lékařské sestry)	382
12. Ekonomové a statistici	832
13. Účetnický personál	1617
14. Soudci a prokurátoři	46
15. Studující na vysokých školách	550
16. Jiné skupiny inteligence (i s brannými silami)	1550
Celkem	9591

Jak je patrné, zahrnuje tato statistika mezi povolání inteligence i taková povolání, která právem k inteligenci patří a která buržoasní statistiky nepočítají (vedoucí staveb, závodních provozů atd.). Na druhé straně však zahrnuje mezi povolání inteligence i ta povolání, jejichž pracovníci nepatří ke společenské vrstvě inteligence (přednostové železničních stanic, pomocný lékařský personál atd.). Autoři této statistiky rozdělili mechanicky sovětskou společnost pouze do tří základních skupin: dělníci, kolchozní rolníci a inteligence. Je přirozené, že v základních teoretických pracích sovětských autorů toto zjednodušení nenacházíme. Tak např. V a r g a odlišuje zřetelně inteligenci a úřednictvo.²²

Uváděná povolání můžeme rozdělit podle uváděných funkcí. Určité obtíže vzniknou u těchto skupin: agrotechnický personál, střední lékařský personál,

účetnický personál a jiné skupiny inteligence. Zde jsou k povoláním inteligence — snad jen z důvodu statistických — přiřazováni pracovníci, které by bylo správnější počítat do kategorie zaměstnanců.

Při studiu významu jednotlivých společenských funkcí inteligence nesmíme ovšem zapomínat — jak to dělala buržoasní sociologie — že význam jednotlivých funkcí v třídních formacích je třídně podmíněn. Je totiž zásadní rozdíl ve významu, který má pro další vývoj společnosti např. socialistická politická a právní ideologie a vedle ní odpovídající jí ideologie buržoasní. Proto má pro společnost také zásadně odlišný význam práce inteligence socialistické (nebo přesněji: pokrokové inteligence ve všech společenských formacích) a inteligence buržoasní (resp. inteligence vytvářející a šířící reakční ideologii). To se netýká ovšem jen oblasti ideologických a jiných světonázorových hodnot. Nesmíme zapomínat, že v třídní společnosti bývají i výsledky vědecké práce (která sama o sobě není třídně podmíněna) využívány či zneužívány v zájmu vládnoucích tříd.

Proto teprve s odstraněním třídních antagonismů v socialistické společnosti se plně uplatní všechny funkce inteligence. Pochopitelně se změní též význam těch funkcí inteligence, které se vztahují k oblasti ideologie (tvorba a šíření světonázorových hodnot), protože inteligence jako celek přestane — a u nás již přestává — býti nositelkou ideologie vykořisťovatelských tříd a stane se nositelkou ideji prospěšných celému lidstvu.

III. NĚKTERÉ CHARAKTERISTICKÉ RYSY V NÁZORECH INTELIGENCE

Inteligence jako samostatná společenská vrstva není třídně, politicky a ideologicky jednotná. Nevytvořila si proto jako celek ani zvláštní samostatnou ideologii, podobně jako si ji vytvářejí všechny třídy společnosti, nebo určité části těchto tříd (velkoburžoasie, agrární buržoasie atp.).

Přesto však z postavení, které inteligence ve vyvíjející se struktuře společnosti zaujímá, vyplývají určité specifické zájmy, které se odrážejí v názorech značné části inteligence. Jde většinou o zájmy stavovské. Na jejich podkladě vznikaly různé stavovské organizace inteligence (spolky lékařů, inženýrů, učitelů atd.). I když tyto organizace hájily především stavovské zájmy svých členů, přece vykonávaly i určitý politický vliv. Ten byl závislý především na tom, která politická strana získala ve vedení těchto organizací většinu. To je patrné ze studia zápisů valných hromad a výborových schůzí těchto organizací.

I v těchto organizacích se tedy projevovala především třídně-politická diferenciací jednotlivých příslušníků inteligence. Teprve v druhé řadě se v nich projevovaly názory odrážející postavení lidí, kteří jsou (společensky podmíněnou nutností určité etapy ve vývoji společnosti) oddělení od manuální práce. Těmito názory se inteligence odlišovala od názorů příslušníků středních vrstev společnosti (např. řemeslníků), kteří byli produktivně činní. Proto můžeme hovořit o specifických ideologických rysech v názorech inteligence.

Nejtypičtějším rysem v ideologii příslušníků inteligence v kapitalistické formaci bylo nadřazování duševní práce nad práci tělesnou. Právě tato iluze nadřazenosti způsobovala, že se příslušníci inteligence nespojovali při hájení svých požadavků s převážně manuálně pracujícími, kteří stejně

jako inteligence byli v námezdním poměru v kapitalistických závodech či institucích.

Velmi jasně vyslovil tento názor např. Masaryk ve spise „Jak pracovat“. V něm na mnoha místech říká, že určující (primární) je práce duševní. Pokouší se to dokázat několika příklady. Tak píše, že primárnost duševní práce se projevuje i v primárnosti vědy nad průmyslovou výrobou. Chemický průmysl v Německu se prý rozvinul proto, že Němci měli výborné chemiky. Masaryk přezírá skutečnost, že vývoj věd, tedy i chemie, závisel na potřebách praxe. Přehlížel, že společenská potřeba si vynucovala rozvoj chemického průmyslu, který vyžadoval vznik chemických laboratoří a rozvoj chemie. Konečně současný stav v nejvyspělejších kapitalistických státech, kde většina vědců pracuje v laboratořích největších monopolů, to dokazuje zřetelně. Masaryk si všiml jen druhé stránky celého vztahu, tj. zpětného působení vědy na rozvoj průmyslu.

Přeceňování významu duševní práce a v souvislosti s ním zejména nadřazování teorie nad praxi výstavby socialismu se projevilo i v pracích některých současných revisionistů. Tak např. L. Kolakowski v článku „Intelektuálové a komunistické hnutí“ píše: „Nadále tedy platí, že nemá-li toto hnutí (rozuměj komunistické hnutí — J. M.) podlehnout stagnaci, musí být ožívováno pokroky teorie, kterou vytvářejí a rozvíjejí komunističtí intelektuálové.“²³ Kowalski proto navrhuje, aby se vytvořila samostatná, na stranických orgánech nezávislá střediska marxistických teoretiků, kteří by rozvíjeli teorii, již by se potom řídila práce strany. Tito intelektuálové by současně hodnotili, zda strana postupuje správně podle teorie.

Kolakowski vychází sice ze správného názoru, že komunistické hnutí se musí řídit nejnovejšími závěry teorie, současně však rozvíjí názory, které jsou v podstatě obdobou starých názorů o vedoucí roli intelektuálů ve společnosti. Navazuje na názory utopistů, počínaje Platónem a konče Campanello, shoduje se s buržoasními sociology. Kolakowski přehlíží skutečnost, že se marxistická teorie vyvíjela vždy v těsné souvislosti s praktickou činností komunistického hnutí, že se rozvíjela nejen ve spisech klasiků, ale též v usneseních stranických orgánů.

Konečně Kolakowskému uniká, že se komunistická inteligence podílí na rozvíjení teorie, jednak svou účastí v orgánech strany (zvláště profesionální revolucionáři), jednak prací v komisích při přípravě usnesení stranických orgánů. Skutečnost, že někteří profesionální revolucionáři upadají do praktikismu a zanedbávají teorii, nelze generalisovat, jak to dělá právě Kolakowski.

Masarykovy a Kolakowského názory ukazují, že přeceňování duševní práce, absolutisování primárnosti vědy a teorie, zveličování role inteligence atd. — jsou charakteristické ideologické rysy, které se objevují u příslušníků inteligence s různými světovými názory. Ve své revisionistické podobě pronikají tyto „iluze z povolání“ i do komunistického hnutí.

U inteligence se však setkáváme i s jinými názory, které odrážejí z působení práce. Práce inteligence, která vytváří vědecké, umělecké a světonázorové hodnoty, má přirozeně individuální charakter. Nic na tom nemění skutečnost, že dnes vědci kupř. pracují v týmech, tedy kolektivně na jednom thematu. I v těchto případech je přínos každého člena kolektivu výsledkem jeho individuální činnosti.

Samostatný, tvůrčí charakter práce se pak odráží v jednání a v názorech vědeckých pracovníků a umělců. Projevuje se jako individualismus.

Tvůrčí práce — vědecká i umělecká — vyžadují současně nejvýše kritický postoj k výsledkům práce předchůdců či současníků i své vlastní. Odtud ovšem vyvěrá i zvýšená kritičnost vědců a umělců, a to mnohdy ke všem otázkám společenského dění.²⁴

U umělecké inteligence se nadto projevuje zvýšená citovost, která někdy může vyústit v prudké emocionální reakce na události běžného života.²⁵

V procesu vytváření socialistické inteligence půjde o to, sladit tyto vlastnosti nezbytné pro vlastní tvůrčí práci se zájmy společnosti. K tomu bezesporu pomůže zvýšené socialistické uvědomění na základě vědeckého světového názoru a těsnější spojení intelektuálů s praxí výstavby socialismu a komunismu.

Vedle uvedených ideových rysů a názorů existují ovšem celé filosofické směry, které jsou charakteristické pro určitou část inteligence v soudobé kapitalistické společnosti. To platí např. o existenciální filosofii, která je životním názorem části umělecké inteligence. Tato filosofie, zejména její francouzská modifikace, vznikla jako odraz krize, do níž se inteligence dostala v důsledku základních rozporů soudobého kapitalismu.²⁶ Na jejím vytváření se podíleli filosofující umělci, např. Sartre a Camus. Jejich uměleckou tvorbou se tato filosofie rozšířila do řad inteligence uměleckého zaměření a mezi studenty. Tyto části inteligence jsou současně i „sociální základnou“ existencialismu.

Složitější otázkou je určení „sociální základny“ novopositivistické filosofie. Některé její modifikace, např. empiriokriticismus, jsou typickou filosofií části fyziků, kteří je vytvořili a kteří jsou jeho hlavními (a téměř jedinými) stoupenci. Vliv novopositivistické filosofie se však neomezil jen na přírodovědce. Některé jeho modifikace, jako např. logický pozitivismus, ovlivnily svou metodou i mnohé pracovníky společenských věd (sociology, historiky atd.). Novopositivismus je příznačný pro část vědecké inteligence.

Jednotlivé části inteligence zastávaly a zastávají v třídních formacích ovšem i jiné filosofické směry, např. novothomismus. Tato filosofie však není — s výjimkou kněží — typická pro příslušníky inteligence. Má svou sociální základnu v nábožensky smýšlejících masách, zejména u venkovského obyvatelstva.²⁷

Filosofická diferencovanost inteligence je důsledkem společenských vztahů jednotlivých formací třídní epochy ve vývoji společnosti. Bude odstraněna v nastávající epoše beztrídní společnosti.

IV. K OTÁZCE DALŠÍHO VÝVOJE INTELIGENCE

Význam inteligence v nejbližší době neobyčejně vzroste. To platí v současné etapě koexistence pro oba společenské systémy. Ani soudobý kapitalismus se nemůže obejít — a dokonce ani existovat — bez ustavičného rozvíjení vědy a techniky.

Kvalitativně odlišné je ovšem společenské postavení inteligence v obou systémech. Zatímco v kapitalistické formaci je naprostá většina inteligence závislá na vykořisťovatelských třídách a výsledky její práce slouží převážně malé skupině lidí, uplatňují se výsledky práce inteligence v zemích socialistického systému ku prospěchu celé společnosti.

Teprve komunistická společnost umožní však plné rozvinutí všech funkcí, které dnes vykonávají příslušníci

inteligence. Vytvoření beztržní společnosti, v níž zanikne i rozdíl mezi dělníky a inteligencí, nepůjde — podle mého názoru — cestou omezování významu inteligence, ale naopak zvyšováním tohoto významu při počátečním zachování vedoucí úlohy dělnické třídy.

Ve stále větší míře budou při tom dělníci a rolníci vykonávat funkce, které má dnes inteligence. To vidíme v začátcích již dnes. Současně s tím se bude při výstavbě komunismu a v jeho prvním údobí projevovat i druhá stránka procesu — pozvedání společenského postavení inteligence na úroveň dřívějšího vedoucího postavení dělnické třídy v souvislosti s růstem ideové vyspělosti socialistické inteligence.

Poznámky

¹ Odkazují alespoň na práce: *J. Macků*, Několik poznámek k postavení naší inteligence, *Host do domu*, 1956, č. 10; *B. Weiner*, K některým otázkám postavení a rozvoje inženýrsko-technické inteligence, 1957 (Sborník prací kateder společenských věd k 250. výročí pražské techniky); *L. Dziedzinská*, Inteligence, její místo a funkce ve společnosti, Hradec Králové 1958; *G. Riedel*, K definici pojmu inteligence, Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university, G 3, 1959 (v němž reaguje na mé vymezení pojmu inteligence v referátu na vědecké konferenci university 17. října 1957) atd.

² Pokládám uměleckou literaturu za důležitý pramen společenských věd. K tématu inteligence odkazují např. na romány: *Otčenášek*, *Občan Brych*; *Valenta*, *Jdi za zeleným světlem*; *Březovský*, *Železný strop*; *Minác*, *Dlouhý čas čekání*, atd.

³ Připomínám kupř. protokoly XI. sjezdu KŠČ, XX. a XXI. sjezd KSSS, IX. sjezd KS Itálie atd.

⁴ Vycházím ze zkušeností, které jsem získal v diskusích po přednáškách konaných v letech 1957—1960 v Brněnském a Ostravském kraji.

⁵ *E. Varga* uvádí ve statí „Kapitalismus XX. století“ (Mirovaja ekonomika i meždunarodnyje otnošenija, č. 1, 1960), že v USA připadalo v r. 1899 na 100 dělníků 6 úředníků, v roce 1954 již 21,3 úředníků.

⁶ Viz *Boľšaja sovětskaja encyklopedija*, heslo Inteligencija.

⁷ Tento názor je patrný v práci *Juliána Bendy*, *Zrada vzdělanců*; podobné názory vyslovil i *José Ortega y Gasset*.

⁸ Z předních politiků vyslovil podobný názor např. *Džavahárlál Néhrú* (Otázky míru a socialismu, 1958, č. 4).

⁹ Zajímavé doklady o těchto názorech viz zejména: *Přítomnost*, roč. 1930—1934.

¹⁰ Odkazují zde na práci *I. A. Bláhy*, *Sociologie inteligence*, 1937. V ní je citována obsáhlá literatura dokumentující tyto názory.

¹¹ *T. G. Masaryk*, *Česká otázka*, *Naše nynější krise*, *Otázka sociální*, *O bolševictví*, atd. Tak interpretují jeho názory i *J. Herben* a *M. Trapl*.

¹² Viz též *J. Macků*, *Několik poznámek k Masarykovu realismu*, Sborník prací FFBU, G 1, 1957.

¹³ Tyto názory se objevovaly např. v ideologii naší bývalé agrární strany.

¹⁴ Z velkého množství pramenů uvádím alespoň: *Lenin*, O jednotném hospodářském plánu, VS II., *Mao Ce-tung*, *Získat co nejvíce inteligence*, VS III., velmi podnětné jsou postřehy *A. Gramsci-ho* v *Sešitech z vězení*, Praha 1959. Z naší literatury *Kl. Gottwald*, *O kultuře a úkolech inteligence při výstavbě socialismu*, *A. Zápotocký*, *O kultuře a inteligenci*.

¹⁵ *Buržoasní literatura* často zužovala pojem inteligence jen na „vrstvu vzdělanců“ (např. i heslo v *Ottově slovníku naučném*), nebo na tzv. „duševní elitu“ (převážná část západoevropských sociologů).

¹⁶ Viz citovaná již práce *I. A. Bláhy* (pozn. 10), která je nejrozsáhlejší prací o postavení inteligence v celé světové literatuře. Přináší velké množství zpracovaného materiálu (literárního i statistického). Zaslouhovála by hlubší kritický rozbor, protože obsahuje mnohé cenné podněty.

¹⁷ Přesně vymezit podíl duševní a tělesné práce je někdy velmi obtížné. (Tak u práce chirurgů, zubních lékařů atd.) *E. Varga* (viz pozn. 5) píše, že se nehodí rozlišovat mezi prací duševní a prací fyzickou u „proletariátu ze závodů a proletářů u psacích strojů“, protože

„práce mnoha úředníků vyžaduje velmi málo duševní energie, kdežto práce mnoha dělníků již vyžaduje velmi mnoho“. Rozhodně však nelze k otázce přistupovat jen fyziologicky (měření nervového napětí, spotřeba kalorií), jak to dělá L. Dziedzińska v citované práci (pozn. 1). Duševní práci nutno zde chápat jako společenskou kategorii.

¹⁸ Pojem světónázorové hodnoty užívám proto, že nelze zužit výsledky práce inteligence jen na tvorbu vědeckých a uměleckých hodnot. K světónázorovým hodnotám počítám výsledky práce některých filosofů (které nelze vždy jednoduše přiřadit k vědeckým hodnotám). Sem patří především různé ideologie, náboženské názory (Chelčický) atd.

¹⁹ Viz *Kedrov*, O klasifikaci věd, Sovětská věda — filosofie, roč. 1955, č. 5, str. 455 a n. V Kedrovových formulacích se ovšem projevuje určité zjednodušení: Technické vědy nevyužívají jen zákonů přírodních věd, ale mají i svou vlastní vědecko-výzkumnou oblast, stejně jako např. medicína.

²⁰ Duševní pracovníci plnící uvedené základní funkce tvoří vlastní inteligenci — jako samostatnou společenskou vrstvu. Termínu samostatná vrstva užívám proto, abych odlišil pojmenování vrstva v jiném významu (široké vrstvy lidu; vrstvy určité třídy: velkoburžoasie, střední buržoasie, drobná buržoasie atd). Inteligence není mezivrstvou v tom smyslu, že by zaujímala v třídní struktuře místo mezi jednotlivými třídami či vrstvami třídními (jako např. řemeslníci atd.).

²¹ Viz Statistický obzor, roč. 1953, str. 49.

²² Např. v citovaném již článku *E. Vargy* (pozn. 5).

²³ *Nowe drogi*, roč. 1956, č. 9. (Překlad vlastní. J. M.)

²⁴ Blíže se touto otázkou zabývám v článku citovaném v pozn. 1.

²⁵ Hlubší citové založení umělců může v některých případech působit pokrokově (nejen v jejich tvorbě, kde je to jasné). Tak např. velká část našich umělců z citového odporu k bezprávním kapitalismu se přiklonila již před druhou světovou válkou ke komunistickému hnutí. Pouze citový vztah však neskýtá oporu v kritických okamžicích hnutí. To se projevilo např. v reakci na některé stránky kultu osobnosti J. V. Stalina, odhalené XX. sjezdem KSSS.

²⁶ Viz *M. Jetmarová*, Existenciální filosofie, stať ve sborníku *Současná západní filosofie*, Praha 1958.

²⁷ Novothomismus, jako pokus o filosofické zdůvodnění náboženství, je ovšem určen pro příslušníky inteligence, kteří se nemohou spokojit prostými náboženskými představami, jako jiné společenské skupiny (např. rolnictvo). Bylo by možné jej označit za filosofii části (nepatrné) inteligence jen potud, pokud prakticky každý filosofický směr či filosofická škola vždy byly především záležitostí inteligence.

K ВОПРОСУ ПОЛОЖЕНИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ОБЩЕСТВЕ

Значение интеллигенции как особой социальной прослойки для развития общества определяется, с одной стороны, функциями, выполняемыми в рамках общественного разделения труда, с другой стороны — её местом в классовой структуре общества.

Интеллигенция выполняет в обществе функции, относящиеся к отдельным формам общественного сознания (наука, искусство и т. д.). Некоторыми видами своей деятельности она влияет и на развитие материальных условий жизни общества. Так на развитие географической среды оказывает влияние деятельность геологов (открытие залежей сырья), географов и техников, решающих вопросы орошения почвы и т. д. Демографические условия влияют на работу врачей. Часть технической интеллигенции принимает участие в производственном процессе как на фабриках, так в сельском хозяйстве (агротехники, зоотехники).

Преимущественно интеллигенцией выполняются следующие функции: образование ценностных научных, художественных и относящихся к мировоззрению, их распространение (учителя, артисты, журналисты и т. п.), применение (использование законов неорганической и органической природы для общественной практики) этих ценностей (техники, врачи и т. п.). Часть интеллигенции выполняет должность общественно-административную (служащие органов государственной власти) и организационно-техническую (руководители заводов, государственных хозяйств и т. п.).

В отдельных формациях классовой эпохи интеллигенция является идеологически и политически дифференцированной прослойкой, большинство которой всегда служит господствующим классам. Каждый класс, с одной стороны, привлекает часть интеллигенции к своим интересам, с другой стороны, образует собственную интеллигенцию из своих же рядов. Помимо воззрений, приобретаемых интеллигентами в классовых формациях смотря

по степени их зависимости от отдельных классов, встречаются у них и такие воззрения, которые являются отражением их места и задач в обществе (умственная работа) и образа работы. Сюда относятся прежде всего слишком высокая оценка умственного труда по сравнению с физическим, абсолютизация значения теории и оторванность последней от практики, мечты о руководящей роли интеллигенции, появляющиеся у всех утопистов (Платон, Кампанелла, Мор и т. д.), у буржуазных социологов и у части ревизионистов (Колаковский).

Для части художественной интеллигенции в современной Западной Европе характерна философия экзистенциализма, а для части естествоведов — неопозитивизм.

Качественное изменение положения интеллигенции происходит в процессе социалистической революции. В странах социалистического строя образуется качественно новая социалистическая интеллигенция. Социалистическая интеллигенция не служит лишь тонкому слою эксплуататоров, но результаты её труда идут на пользу всему обществу.

Перевела Н. Куршова

Über die Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft

Die Bedeutung der Intelligenz als einer speziellen Gesellschaftsschicht ist einerseits durch die von den Geistesschaffenden im Rahmen der gesellschaftlichen Arbeitsteilung erfüllten Funktionen gegeben, andererseits durch ihre Stellung in der Klassenstruktur der Gesellschaft.

Der Intelligenz obliegen in der Gesellschaft die Funktionen, die sich auf die einzelnen Formen des gesellschaftlichen Bewußtseins beziehen (Wissenschaft, Kunst usw.). Durch einige Tätigkeitsformen beeinflusst sie auch die Entwicklung der materiellen Bedingungen des Lebens der Gesellschaft. So z. B. übt die Tätigkeit der Geologen (Erschließung von Rohstoffen), Geometer und Techniker (welche die mit der Bodenbewässerung zusammenhängenden Fragen lösen) einen Einfluß auf das geographische Milieu aus. Die Arbeit der Ärzte beeinflusst wiederum die demographischen Bedingungen. Ein Teil der technischen Intelligenz nimmt am Produktionsprozeß in Betrieben und Landwirtschaft (Agrotechniker, Zootechniker) teil.

Die Intelligenz erfüllt überwiegend folgende Funktionen: Gestaltung von wissenschaftlichen, künstlerischen und Weltanschauungswerten, deren Verbreitung (Lehrer, Reproduktionskünstler, Journalisten usw.), Anwendung (Ausnützung von Gesetzen der anorganischen und organischen Natur für die gesellschaftliche Praxis) dieser Werte (Techniker, Ärzte usw.). Ein Teil der Intelligenz erfüllt Funktionen in der öffentlichen Verwaltung (Angestellte der Staatsorgane).

In den einzelnen Formationen der Klassenepoche ist die Intelligenz eine ideologisch und politisch differenzierte Schicht, die in ihrer Mehrheit immer der herrschenden Klasse dienstbar ist. Jede Klasse ist bestrebt, entweder einen Teil der Intelligenz für die eigenen Interessen zu gewinnen, oder sich aus den eigenen Reihen eigene Intelligenz auszubilden.

Neben den Anschauungen, die sich die Intelligenz in den einzelnen Klassenformationen je nach ihrer Abhängigkeit von den einzelnen Klassen aneignet, begegnet man auch den Ansichten, die ein Abbild ihrer gesellschaftlichen Eingliederung (geistige Arbeit) und ihrer Arbeitsweise sind. Hierzu gehört namentlich eine Überbewertung der geistigen Arbeit gegenüber der physischen, Verabsolutisieren der Bedeutung der Theorie und deren Trennung von der Praxis, Illusionen von einer führenden Rolle der Intelligenz, die bei allen Utopisten (Plato, Campanella, More), bei bürgerlichen Soziologen und bei einem Teil der Revisionisten (Kolakowski) vorkommen.

Für einen Teil der künstlerischen Intelligenz im heutigen Westeuropa ist die existenzialistische Philosophie charakteristisch, für einen Teil der Naturwissenschaftler der Neopositivismus.

Eine quantitative Veränderung in der Stellung der Intelligenz kommt während des Prozesses der sozialistischen Revolution zustande. In den Ländern des sozialistischen Systems entsteht eine qualitativ neue sozialistische Intelligenz. Die sozialistische Intelligenz ist nicht mehr einer schmalen Schicht von Ausbeutern dienstbar; die Ergebnisse ihrer Arbeit dienen dem Wohl der Allgemeinheit.

Übersetzt von R. Merta